

Κοινωνική διάρθρωση και κινητικότητα στην Ελληνική ύπαιθρο

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

- Η μελέτη της κοινωνίας της υπαίθρου είναι σήμερα επιβεβλημένη θα πρέπει να καθοριστούν ποια κομμάτια της συνδέονται με το παραδοσιακό παρελθόν της και ποια τμήματά της μπορούμε να πούμε ότι τείνουν να εξομειωθούν με την κοινωνία των πόλεων
- Το περιμένουμε να βρούμε στην ύπαιθρο; Από ποιες ομάδες συγκροτείται η κοινωνία της υπαίθρου; Ποιο το ποσοστό των αγροτών; Πόσοι είναι οι μικροϊδιοκτήτες, οι επαγγελματίες, οι συνταξιούχοι, οι άνεργοι, οι εργοδότες/επιχειρηματίες, οι μετανάστες, οι ευκαιριακοί κάτοικοι της υπαίθρου (που κατοικούν μόνο σαββατοκύριακα ή λίγες ημέρες το χρόνο); Υπάρχουν μετακινούμενοι προς την ύπαιθρο; Για ποιο λόγο;
- Ποια θα λέγαμε ότι είναι η κοινωνική διάρθρωση της υπαίθρου; Διαφέρει σε ποιο βαθμό από την υπόλοιπη κοινωνία; Είναι μια άλλη κοινωνία που αποκλίνει από τον μέσο όρο; Πόσο ιδιαίτερη είναι η κοινωνία της υπαίθρου;
- Πως κατανοεί κανείς το ταξικό-κοινωνικό σύστημα; - Με βάση την αγροτική ιδιοκτησία (ιδιοκτησία γης) ή με βάση τις σχέσεις απασχόλησης (π.χ. επάγγελμα); Προφανώς και τα δύο είναι σημαντικά για να οριστούν οι κοινωνικές ομάδες στην ύπαιθρο.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

- Σημείο εκκίνησής μας αποτελεί το ερώτημα αν η ύπαιθρος κατανοείται με τον ίδιο τρόπο από όλες τις κοινωνικές ομάδες. Είναι ενιαία η αντίληψη της υπαίθρου για όλους ή αποτελεί ένα «διακύβευμα» (ζητούμενο) κάθε φορά;
- Έχουμε σημειώσει ήδη κατά τη συζήτηση που κάναμε σχετικά με τον ορισμό της υπαίθρου ότι δεν είναι ενιαία η αντίληψη όλων για το ποια είναι η ύπαιθρος. Θα λέγαμε μάλιστα ότι αποτελεί ένα «πεδίο διαπραγμάτευσης» ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.
- Για παράδειγμα, αντιμετωπίζουν την ύπαιθρο με τον ίδιο τρόπο οι παραδοσιακοί κάτοικοί της (π.χ. συνταξιούχοι, αγρότες, κ.λπ.) με τους νεοφερμένους κατοίκους που μετακινούνται προς την ύπαιθρο για διάφορους λόγους (π.χ. δουλειά, αναψυχή, ανάγκη, τουρισμός, κ.λπ.)
- Αλλά για να κατανοήσουμε τις διαφορετικές απόψεις θα πρέπει να δούμε τόσο τις διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου (αστικοποίηση, προαστιοποίηση, αναστροφή της αστικοποίησης, κ.λπ.) αλλά και τις διαρκείς μετακινήσεις που αλλάζουν την φυσιογνωμία της.

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Η έννοια της αστικοποίησης των αγροτικών κοινωνιών αποτέλεσε ένα σημαντικό πεδίο έρευνας. Υπάρχουν τρεις τουλάχιστον τρόποι για να αναφερθεί κανείς στην αστικοποίηση:
- Πρώτον, ως ένα **δημογραφικό φαινόμενο** κατά το οποίο ένα αυξανόμενο ποσοστό του πληθυσμού συγκεντρώνεται στις αστικές περιοχές
- Δεύτερον, ως ένα **κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο** που είναι συστατικό της καπιταλιστικής εκβιομηχάνισης
- Τρίτον, ως ένα **φαινόμενο συμπεριφοράς**, σύμφωνα με το οποίο οι μεγάλες πόλεις είναι κέντρα στα οποία αναπτύσσεται η κοινωνική αλλαγή – συνδέεται με την κατανάλωση και την κοινωνικότητα των ατόμων
- Η αστικοποίηση των αγροτικών κοινωνιών μπορεί να οδηγήσει στην **προαστιοποίηση ορισμένων αγροτικών κοινοτήτων** που βρίσκονται κοντά σε μεγάλα αστικά κέντρα ή στην περαιτέρω μείωση του πληθυσμού των περισσότερο απομακρυσμένων αγροτικών κοινοτήτων

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Εμπειρικές έρευνες σε διάφορες χώρες έχουν καταδείξει ότι υπάρχουν **«νεοεισερχόμενοι» σε ορισμένες αγροτικές κοινότητες** οι οποίοι έχουν «το χωριό στο μυαλό τους» (village in the mind) (σύμφωνα με τον Pahl), δηλαδή ενός ιδιαίτερου τύπου επιθυμητού οικιστικού περιβάλλοντος μέσα σε ένα «αγροτικό» περίγυρο. Βέβαια «απέναντί» τους είναι οι «ντόπιοι» κάτοικοι.
- Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες κατηγορίες ατόμων που κατοικούν σε τέτοιες οριακές αγροτικές περιοχές:
 - Πρώην κάτοικοι των αστικών περιοχών που ακόμα εργάζονται στην πόλη και διατηρούν τους κοινωνικούς δεσμούς με αυτή
 - Οι κάτοικοι μερικού χρόνου που είναι ιδιοκτήτες εξοχικών κατοικιών, αγροτόσπιτων ή έχοντες εκμετάλλευση και την έχουν για χόμπυ
 - Οι αγρότες μερικής απασχόλησης που έχουν εκμετάλλευση, την αξιοποιούν, αλλά έχουν απασχόληση στην πόλη
 - Οι αγρότες πλήρους απασχόλησης που κατοικούν στα χωριά αυτά
 - Άλλους κατοίκους όπως εργάτες γης κ.λπ.

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Οι αγροτικές περιοχές **δεν χαρακτηρίζονται πλέον με βάση τις «αγροτικές κοινότητες»** με την παραδοσιακή έννοια καθώς δεν υφίσταται πλέον η έννοια της κοινότητας όπου οι άνθρωποι που κατοικούν σε αυτή έχουν στενούς/κοινούς δεσμούς.
- Η **κοινότητα μπορεί να θεωρηθεί πλέον ως ένα τοπικό κοινωνικό σύστημα**, το οποίο άλλες φορές τείνει να είναι περισσότερο «αγροτικό» και άλλες φορές περισσότερο «αστικό» (βλέπε την έννοια του αγροτο-αστικού συνεχούς που είδαμε κατά την εννοιολόγηση της υπαίθρου)
- Η βρετανική γεωγραφική παράδοση και η έρευνα τοπικών περιοχών (locality studies) ανέδειξε το γεγονός ότι η **οικονομική αναδιάρθρωση που συνέβη** κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 και αφορούσε την αναδιάρθρωση της βιομηχανίας και των υπηρεσιών επηρέασε άμεσα τα τοπικά συστήματα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των αγροτικών περιοχών. Στην Ελλάδα η διαδικασία αυτή συνεχίστηκε σε όλη την περίοδο μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1990.
- Πιο συγκεκριμένα, σημειώνονται **σημαντικές διαφορές ανάμεσα στη νέα μεσαία κοινωνική τάξη και στην παλαιά, κατεστημένη αγροτική ταξική διάρθρωση** (ανταγωνισμός μεταξύ μόνιμων κατοίκων – αγροτών – και νεοεισερχόμενων – αστών – απασχολούμενων στη μεταποίηση ή στις υπηρεσίες)

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Παράλληλα, η αστικοποίηση της υπαίθρου οδηγεί στον **ουσιαστικό μετασχηματισμό της «κοινωνίας των χωρικών»** (που δεν υφίσταται πλέον) καθώς εξαφανίζεται ή εκσυγχρονίζεται η μεγάλη μερίδας των αγροτών/ ιδιοκτητών γης και **ο αγρότης γίνεται «επαγγελματίας αγρότης»**.
- Ορισμένες αλλαγές είναι σημαντικό να τονιστούν εδώ:
 - Επεκτείνεται η καπιταλιστική γεωργία που έχει στόχο τη μείωση της τιμής των αγροτικών προϊόντων με βάση τη βιομηχανοποίηση και την εξειδίκευση της γεωργίας
 - Μειώνεται ο αριθμός των απασχολούμενων στη γεωργία, καθώς οι νέοι αναζητούν πιο προσοδοφόρα και υψηλότερου κύρους απασχόληση εκτός γεωργίας
 - Συντηρείται ή/και σταδιακά επεκτείνεται η διπλή απασχόληση ή η πολυαπασχόληση των ατόμων, που συνδυάζουν αγροτική και μη-αγροτική απασχόληση
 - Εκλείπουν οι γηγενείς εργάτες γης, και την θέση τους καταλαμβάνουν οικονομικοί μετανάστες που έρχονται από άλλες χώρες (Βαλκάνια ή από τρίτες χώρες εκτός Ευρώπης).

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 παρουσιάζεται το φαινόμενο κατά το οποίο ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών (πλέον αυτών που βρίσκονται κοντά στις αστικές περιοχές) αρχίζει να ανακάμπτει.
- Το φαινόμενο αυτό που ονομάστηκε **«αναστροφή της αστικοποίησης»** (counterurbanization) καταγράφει μικρές μεν αλλά σημαντικές αυξήσεις του πληθυσμού των μικρότερων οικισμών και μείωση του πληθυσμού των μεγάλων αστικών κέντρων
- Σε ορισμένες περιπτώσεις αυτή η τάση συνδέθηκε και με την κυβερνητική στήριξη της **αποκέντρωσης που βοηθήθηκε από την εφαρμογή προγραμμάτων** για την ενδυνάμωση κάποιων περιοχών και ιδιαίτερα ορισμένων περιφερειακών περιοχών. Στην Ελλάδα η αποκέντρωση ήταν επίσημη πολιτική της χώρας κατά τη δεκαετία του 1990 (αλλά και αργότερα).
- Αυτή η αναστροφή της αστικοποίησης συνδέεται με την εισροή μη-αγροτικού ή αλλιώς πρώην αστικού πληθυσμού προς τις αγροτικές περιοχές. Συχνά υπογραμμίζεται ότι αυτή η διαδικασία της «αναστροφής» συνδέεται με την αποστασιοποίηση των ατόμων από την πόλη, και την ανάγκη των ατόμων να ζήσουν και να εργαστούν στην ύπαιθρο. Μιλάμε πλέον για τους «λάτρεις της φυσικής ζωής στην ύπαιθρο», για τους «επιστρέφοντες», κ.ά.

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Στη βρετανική περίπτωση, η αναστροφή της αστικοποίησης αφορά υπαλληλικά στρώματα που κυριάρχησαν σε αυτή την αναβίωση ή αλλιώς την «ανασυγκρότηση» της υπαίθρου. Σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι **η ανάπτυξη της «τάξης των υπηρεσιών» (service class)** (που αποτελείται από επαγγελματίες και διευθυντικά στελέχη) που αναζητούσε αγροτικές τοποθεσίες για να κατοικήσει άλλαξε σημαντικά το χαρακτήρα της βρετανικής υπαίθρου.
- Η εικόνα αυτής της τάξης είναι αγροτική, με ιδιαίτερη προτίμηση στη **ειδυλλιακότητα του αγροτικού τοπίου** η οποία βρίσκεται στην καρδιά του δικού της τρόπου ζωής. Το αποτέλεσμα είναι ότι η βρετανική ύπαιθρος έχει γίνει περιοχή των «νέων» μεσαίων τάξεων
- Αντίστοιχες είναι οι αλλαγές στην Ελληνική ύπαιθρο με έμφαση **στα υπαλληλικά και μικρο-επιχειρηματικά στρώματα** που ανακαλύπτουν την ύπαιθρο. Καθώς η έννοια της ειδυλλιακότητας του αγροτικού τοπίου είναι κάπως διαφορετική θα λέγαμε για **θελκτικότητα του τοπίου στην Ελλάδα**.
- Πρέπει να εξεταστεί με προσοχή ο ρόλος των μεσαίων τάξεων στην ύπαιθρο και να ληφθεί υπόψη ότι πολλές φορές εκφράζουν απόψεις και εικόνες της υπαίθρου που δεν προσιδιάζουν σ' αυτή αλλά στη δική τους κατανόηση της υπαίθρου.

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Όσον αφορά την Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία **νέα μορφή κινητικότητας του πληθυσμού με κατεύθυνση από τις αστικές προς τις αγροτικές περιοχές**, ένα φαινόμενο που έχει περιγραφεί διεθνώς με τον όρο αναστροφή της αστικοποίησης.
- Η ύπαιθρος έχει αποκτήσει **νέες νοηματοδοτήσεις αποδεσμευόμενη από τα καθαρά γεωργικά χαρακτηριστικά** που μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν αυτονόητα κατά την πρόσληψή της, ενώ αρκετά συχνά περιγράφεται και ως «πολυλειτουργική».
- Η «**πολυλειτουργικότητα**» της **ελληνικής υπαίθρου** παραπέμπει ουσιαστικά στην ανάδειξη μιας πληθώρας ζητημάτων, τα οποία εκτείνονται από τα χαρακτηριστικά του τοπικού παραγωγικού συστήματος ως τις ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις του χώρου.
- Σήμερα όμως, σε ένα μεγάλο μέρος της υπαίθρου οι αντιθέσεις δεν υφίστανται στο ίδιο βαθμό όπως τα παλαιότερα έτη και παρόλο που το «**φάντασμα της γεωργίας**» **πλανάται πάνω από τις περισσότερες μελέτες που εστιάζουν στην ανάπτυξη της υπαίθρου** (Παπαδόπουλος 2004).

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Η ταχεία «**αποαγροτικοποίηση της υπαίθρου**» που συντελείται έχει αλλάξει τις ισορροπίες τόσο στην θεώρηση της σχέσης αγροτικού-αστικού όσο και στην θεώρηση της σχέσης υπαίθρου-αγροτικού (Kasimis and Papadopoulos 2001, Kasimis and Papadopoulos 2013).
- Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ο αγροτικός χώρος προσλαμβάνει ένα νέο νόημα σαν αποτέλεσμα των αλλαγών που έχουν μετασχηματίσει τις αγροτικές περιοχές σε κάτι διαφορετικό από αυτό που ήταν στο παρελθόν. Διαμορφώνονται εκ νέου ως **αγροτικές περιοχές που περιέχουν υβριδικά και/ή διαπραγματεύσιμα** κοινωνικοοικονομικά, πολιτιστικά και περιβαλλοντικά στοιχεία.
- Η ποικιλομορφία των αγροτικών περιοχών και το νέο νόημα τους έχουν καταστήσει τον κλασικό διαχωρισμό των περιοχών σε αστικές και αγροτικές μη αποδεκτό και χρηστικό από ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιστημόνων. Οι οικονομικές και κοινωνιολογικές διαφορές ανάμεσα στις αστικές και στις αγροτικές περιοχές εξασθενούν όλο και περισσότερο.
- Πιθανή αιτία αυτής της εξασθένισης των διαφορών οφείλεται στην αστικοποίηση, η οποία οδηγεί στη διάθλαση του παρατηρούμενου χάσματος μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών (Champion 2007).

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Η έννοια της κινητικότητας, για παράδειγμα, υπερβαίνει τον διαχωρισμό μεταξύ αστικού/αγροτικού, γιατί το αγροτικό είναι εξίσου κινητικό όσο και το αστικό. Επιπλέον, πολλές αγροτικές περιοχές έχουν βιώσει σημαντικές αλλαγές σε πολλά επίπεδα, όπως αλλαγές στις χρήσεις γης και στη στέγαση, στην τοπική οικονομία και στην κουλτούρα, στην αγροτική πολιτική, στο λιανικό εμπόριο και στην παροχή υπηρεσιών.
- Το αγροτικό μετατρέπεται σε μία αρένα για διαφορετικές μορφές κινητικότητας, με πολλές αγροτικές περιοχές σταδιακά να απογυμνώνονται από τα οριοθετημένα χαρακτηριστικά τους (Bell and Osti 2010).
- Ο αγροτικός χώρος στο συνολικό του περιλαμβάνει στοιχεία, τα οποία δεν είναι απαραίτητο να συνάδουν με μία συνεκτική, ενιαία και ορθολογική αντίληψη της υπαίθρου. Για τον Halfacree (2006) ο αγροτικός χώρος έχει τρεις όψεις:
 - τις αγροτικές περιοχές, οι οποίες αποτελούν πεδίο παραγωγής ή/και κατανάλωσης αγροτικών προϊόντων,
 - τις διαφορετικές αναπαραστάσεις του αγροτικού, όπως αυτές εκφράζονται από τους διαφορετικούς κοινωνικούς δρώντες, και
 - την καθημερινή ζωή της υπαίθρου, η οποία ενσωματώνει ατομικά αλλά και κοινωνικά χαρακτηριστικά.

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Οι πληθυσμιακές μεταβολές στην ύπαιθρο μπορούν να συνδεθούν με τους ευρύτερους **κοινωνικο-οικονομικούς και χωρικούς μετασχηματισμούς** που σχετίζονται με τη μετάβαση από τον παραγωγισμό (productivism) στον μετα-παραγωγισμό (post-productivism). Αυτή η μετάβαση αφορά ουσιαστικά το γεγονός ότι η έμφαση του παραγωγικού συστήματος στην ύπαιθρο μεταφέρεται από την παραγωγή στην κατανάλωση.
- Έχει αναπτυχθεί μια ολόκληρη βιβλιογραφία σχετικά με την **εμπορευματοποίηση της υπαίθρου**, η οποία υποστηρίζει ότι οι αγροτικές περιοχές δεν μπορούν να λογίζονται απλώς ως τόποι γεωργικής παραγωγής, αλλά όλο και περισσότερο προβάλλονται ως τόποι που διατίθεται μια ευρεία ποικιλία από μη-παραδοσιακά γεωργικά προϊόντα, υπηρεσίες, τρόπο ζωής και εμπειρίες που ελκύουν τους μελλοντικούς καταναλωτές (Slee 2005). Σαν αποτέλεσμα, τόσο η πρόσληψη όσο και η θεώρηση του αγροτικού χώρου μεταβάλλονται συνεχώς, ανάλογα με την οπτική του χρήστη (π.χ. κάτοικοι, επισκέπτες, παρατηρητές από μακριά).
- Στην πραγματικότητα παρατηρείται έναν σημαντικό αριθμός αντιφάσεων (ή ασυνεχειών) όταν κανείς προσπαθεί να συγκρίνει τις διαφορετικές πτυχές του αγροτικού χώρου. Αυτές οι αντιφάσεις συνδέονται με τον ενδεχόμενο δυναμισμό των αγροτικών περιοχών, ενώ παράλληλα παρέχουν το έναυσμα για την αγροτική αναδιάρθρωση και τη συγκρότηση των προϋποθέσεων για την **πολιτικοποίηση της υπαίθρου** (Woods 2011). Τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, οι καθημερινές πρακτικές και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των διαφόρων κοινωνικών δρώντων απεικονίζουν τις αντιφάσεις/ ασυνέχειες που παρατηρούνται σε διάφορες αγροτικές περιοχές.

Διαδικασίες μετασχηματισμού της υπαίθρου

- Η επιστροφή του πληθυσμού στην ύπαιθρο παρουσιάζει σημαντική ποικιλομορφία στις περιοχές που εντοπίζεται. Μια μορφή επιστροφής στην ύπαιθρο που θεωρείται κυρίαρχη **αφορά τη μετακίνηση πληθυσμού σε περιοχές της υπαίθρου οι οποίες διαθέτουν φυσικούς πόρους, υποδομές και υπηρεσίες αναψυχής** (amenity migration). Αυτή η μορφή χρησιμοποιείται για να περιγράψει μία ποικιλία διαδικασιών μετανάστευσης που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικά χωρικά, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά πεδία. Είναι δύσκολο να προσδιορίσει κανείς το περιεχόμενο του όρου ενώ η συζήτηση για την οριοθέτησή του συνεχίζεται (Gosnell και Abrams 2011: 305).
- Παρόλα αυτά, ο παγκόσμιος χαρακτήρας **της μετανάστευσης με στόχο τη βελτίωση της αναψυχής** παρέχει πρόσφορο έδαφος για τη διάδοση και χρήση του όρου (Cadieux and Hurley 2009). Αυτή η μορφή μετανάστευσης μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί την συμπύκνωση των αρνητικών κοινωνικών κατασκευών της αστικότητας και, αντίστοιχα, των θετικών κοινωνικών κατασκευών της αγροτικότητας οι οποίες επικρατούν στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες.
- Η προτίμηση του αγροτικού χώρου για την απόλαυση καταναλωτικών δραστηριοτήτων (Halfacree 2007), καθώς και **φαινόμενα αγροτικού εξευγενισμού** (Phillips 2009) μπορούν να θεωρηθούν περαιτέρω βήματα προς την κατεύθυνση της θεώρησης της υπαίθρου ως τόπου αναψυχής. **Το αγροτικό τοπίο λειτουργεί ως μαγνήτης για τους εσωτερικούς μετανάστες**, οι οποίοι προσελκύονται από μια μικτή αστική-αγροτική τοποθεσία που συνδυάζει αγροτικές και αστικές λειτουργίες και αξίες (Lacour and Puissant 2007, Wylie 2007).

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

- Η αστικοποίηση του χώρου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην οικιστική και στην τουριστική ανάπτυξη. Η περιοχή της Βόχας την τελευταία δεκαετία έχει γνωρίσει σημαντική οικιστική και τουριστική ανάπτυξη σύμφωνα τόσο με τους ντόπιους όσο και με τους νεοεισερχόμενους.
- Εκείνο όμως που διαφέρει σημαντικά μεταξύ των ντόπιων και των νεοεισερχόμενων είναι οι κατευθύνσεις προς τις οποίες θεωρούν ότι έχει επηρεαστεί η περιοχή εξαιτίας του τουρισμού. Ειδικότερα, οι διαφοροποιήσεις δεν αφορούν τόσο τις κατευθύνσεις όσο την ιεράρχησή τους.
- Οι βασικές κατευθύνσεις είναι με σειρά σπουδαιότητας για τους ντόπιους είναι η πυκνή δόμηση, ο εκτοπισμός των γεωργικών χρήσεων, η οικοδομική ανάπτυξη, η ανάμειξη χρήσεων γης και η μετατροπή της περιοχής προς ένα αστικό τοπίο, ενώ η σειρά σπουδαιότητας για τους νεοεισερχόμενους είναι ο εκτοπισμός των γεωργικών χρήσεων, η οικοδομική ανάπτυξη, η πυκνή δόμηση, η μετατροπή του τοπίου προς ένα αστικό και η απώλεια της ταυτότητας περιοχής.

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

- Όταν οι δύο πληθυσμοί – «ντόπιοι» και «νεοεισερχόμενοι» - κλήθηκαν να περιγράψουν την περιοχή κατοικίας τους με βάση κάποιους αντιθετικούς χαρακτηρισμούς, τότε **προέκυψαν σημαντικές διαφορές στις θεάσεις και τις απόψεις των δύο πληθυσμών.**
- Αρχικά παρατηρείται ότι το 53% των ντόπιων χαρακτηρίζει την περιοχή κατοικίας του ως αραιοκατοικημένη, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους νεοεισερχόμενους ανέρχεται στο 68%.
- Σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται και όσον αφορά την **ειδυλλιακότητα (θελκτικότητα) του τοπίου**. Οι ντόπιοι θεωρούν σε ποσοστό 83% το τοπίο τους ειδυλλιακό, ενώ οι νεοεισερχόμενοι θεωρούν το τοπίο τους ειδυλλιακό σε ποσοστό 59%.
- Εκτός από τους χαρακτηρισμούς για το τοπίο, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ερωτώμενων και για την ανάπτυξη.

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

- Αρχικά παρατηρείται ότι το 69% των ντόπιων χαρακτηρίζει την περιοχή πλούσια, ενώ τον ίδιο χαρακτηρισμό χρησιμοποιεί το 53% των νεοεισερχόμενων.
- Σημαντική διαφοροποίηση καταγράφεται και όσον αφορά την ανάπτυξη της περιοχής, αφού οι 2 στους 3 νεοεισερχόμενους χαρακτηρίζουν την περιοχή στάσιμη, ενώ αντίστροφα οι 2 στους 3 ντόπιους την χαρακτηρίζουν αναπτυσσόμενη.
- Επίσης το 57% των ντόπιων θεωρεί την περιοχή αλληλέγγυα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους νεοεισερχόμενους ανέρχεται στο 44%.
- Τέλος, θα πρέπει να τονίσουμε ότι και οι δύο πληθυσμοί συμφωνούν με ακριβώς το ίδιο ποσοστό (53%) ότι η περιοχή κατοικίας τους είναι ανομοιογενής.

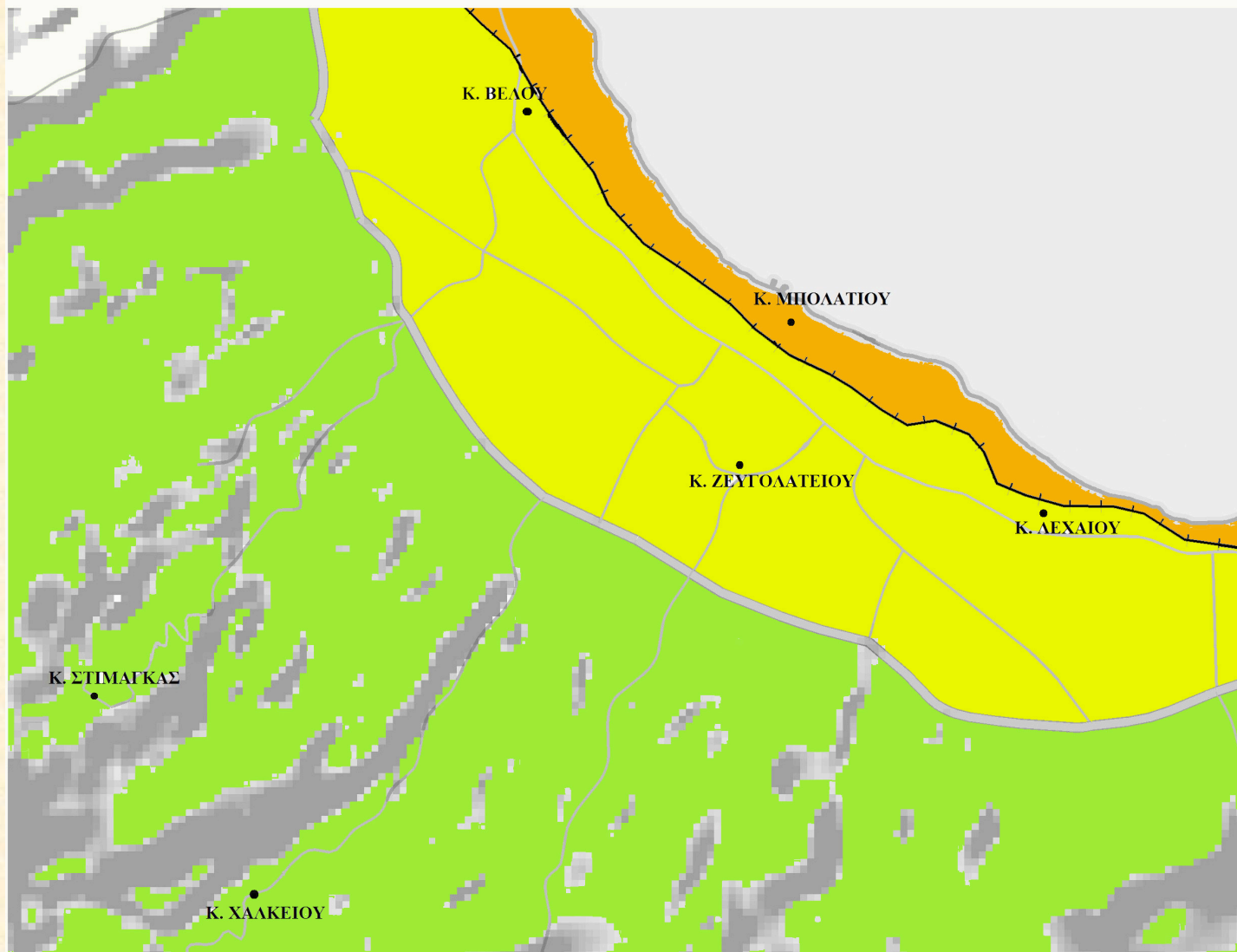
Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

- Αξίζει, επίσης, να αναφερθούμε στην εντυπωσιακή ταύτιση των απόψεων των δύο πληθυσμών σχετικά με την αποδοχή και την εκτίμηση της συνεισφοράς των αλλοδαπών μεταναστών από τον τοπικό πληθυσμό (βέβαια αυτό καταγράφηκε πριν την οικονομική κρίση)
- Το 50% και των δύο πληθυσμών δηλώνει ότι ο τοπικός πληθυσμός αποδέχεται και εκτιμά την συνεισφορά των αλλοδαπών μεταναστών, ενώ αντιθέτως το 24% των ντόπιων και το 18% των νεοεισερχόμενων δηλώνει ότι ο τοπικός πληθυσμός δεν εκτιμά τους αλλοδαπούς.
- Αντιθέτως, υπάρχει πολύ μεγάλη απόκλιση στις απόψεις των δύο πληθυσμών για την αποδοχή και την εκτίμηση της συνεισφοράς των Ελλήνων νεοεισερχόμενων από τον τοπικό πληθυσμό.
- Ειδικότερα, οι ντόπιοι θεωρούν σε ποσοστό 81% ότι ο τοπικός πληθυσμός δέχεται και εκτιμά τη συνεισφορά των Ελλήνων νεοεισερχόμενων, ενώ μόλις 12% των νεοεισερχόμενων ασπάζεται αυτή την άποψη.

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

- Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς το αίσθημα της μη αποδοχής από την τοπική κοινωνία που διακατέχει τους νεοεισερχόμενους. Οι νεοεισερχόμενοι νιώθουν ξένοι στην περιοχή και η ενσωμάτωση τους κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά ποσοστά. Χαρακτηριστική της μη αποδοχής των νεοεισερχόμενων από την τοπική κοινωνία είναι ότι οι ντόπιοι αποκαλούν τους νεοεισερχόμενους ως «Αθηναίους».
- Ο αγροτικός χώρος καταλαμβάνει την μεγαλύτερη έκταση της Βόχας και αποτελεί το βασικό της γνώρισμα. Τα όρια όμως μεταξύ του αγροτικού και του αστικού χώρου είναι δυσδιάκριτα.
- Για αυτόν τον λόγο κλήθηκαν οι ερωτώμενοι να σχεδιάσουν τα όρια μεταξύ του αγροτικού και του αστικού χώρου και το αποτέλεσμα ήταν οι τρεις χάρτες που ακολουθούν, οι οποίοι αποτελούν τα κύρια σχέδια που προέκυψαν από την ανάλυση των απαντήσεων των ερωτώμενων. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η σχεδίαση των ορίων ήταν εξαιρετικά δύσκολη, εξαιτίας της δυσκολίας του χωρικού προσανατολισμού από σημαντικό τμήμα του πληθυσμού.

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

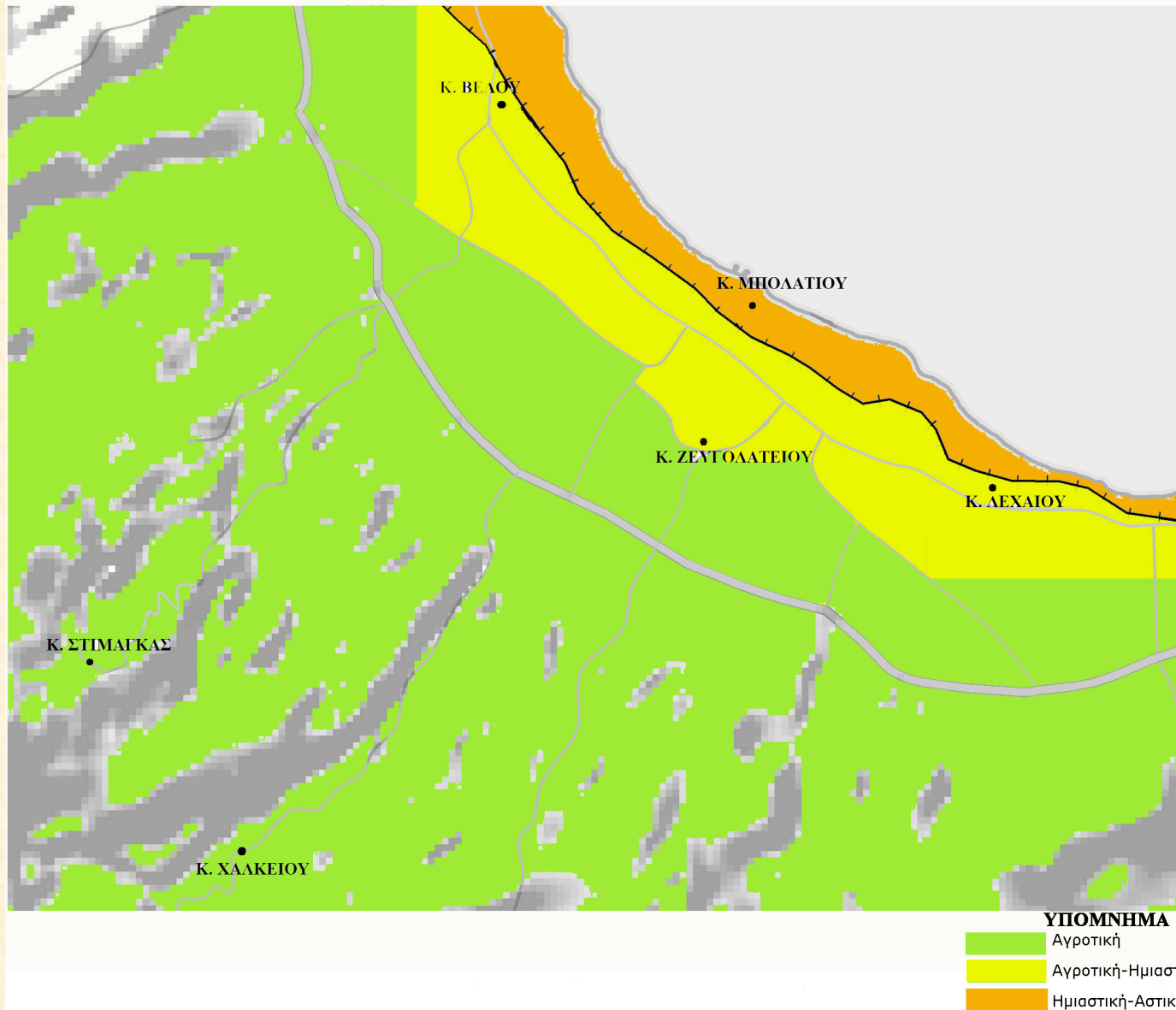

Χάρτης 1.
Σχεδιασμός
ορίων μεταξύ
του αγροτικού
και του
αστικού χώρου
– πρώτη
αποτύπωση

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

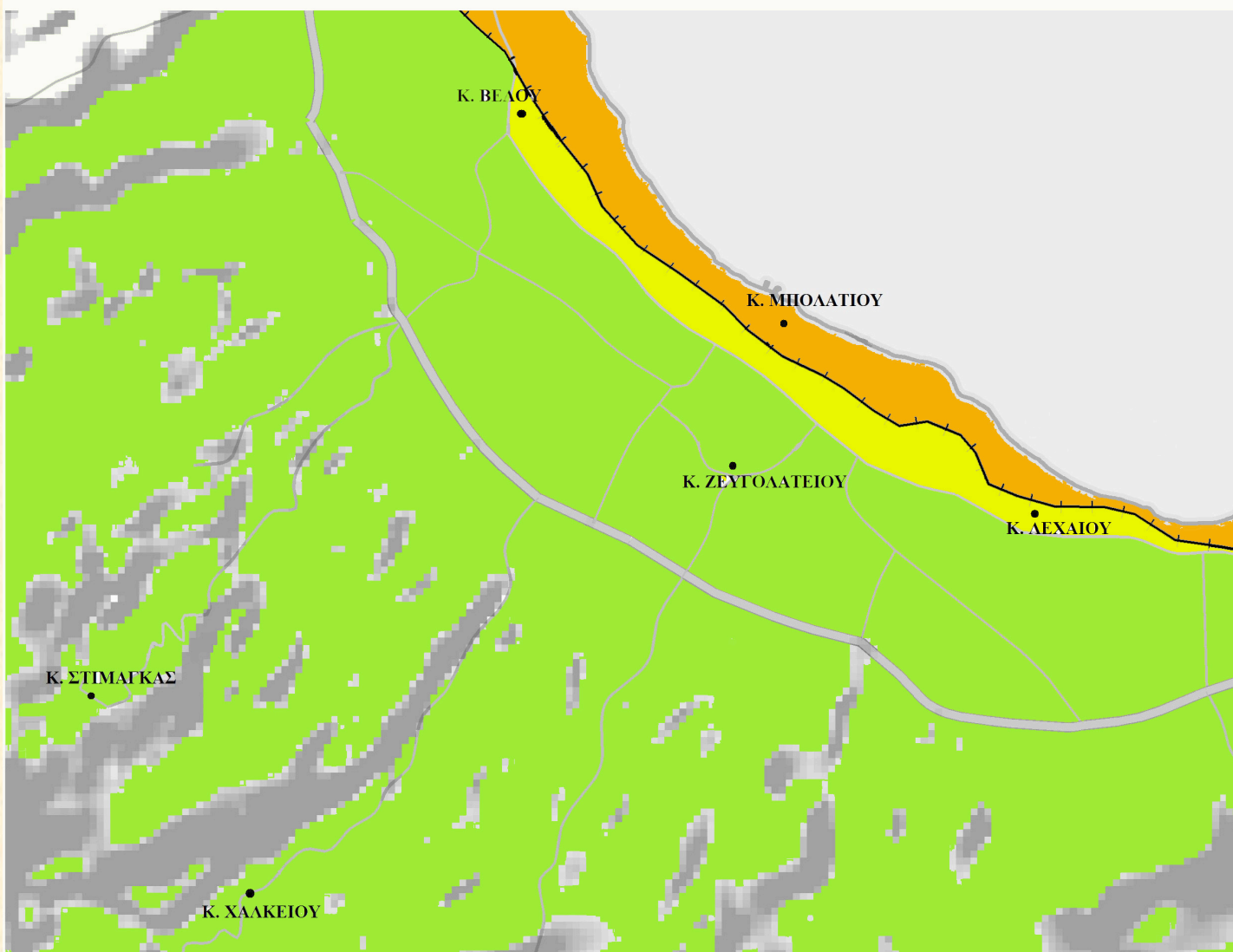
- Αγροτική
- Αγροτική-Ημιαστική
- Ημιαστική-Αστική

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

Χάρτης 2.
Σχεδιασμός
ορίων μεταξύ
του αγροτικού
και του
αστικού χώρου
– δεύτερη
αποτύπωση

Μελέτη περίπτωσης στην Κορινθία (Βόχα)

Χάρτης 3.
Σχεδιασμός
ορίων μεταξύ
του αγροτικού
και του
αστικού χώρου
– τρίτη
αποτύπωση

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Αγροτική
- Αγροτική-Ημιαστική
- Ημιαστική-Αστική

Η διεθνής μετανάστευση προς την ύπαιθρο

- Η συζήτηση για την εργασία των μεταναστών στην ύπαιθρο και ειδικότερα στη γεωργία χρειάζεται να λάβει υπόψη της την κοινωνική διάρθρωση, την κοινωνική δράση και την (κοινωνική και γεωγραφική) κινητικότητα των δρώντων υποκειμένων στην ύπαιθρο.
- Ειδικότερα, η μεταναστευτική εργασία δεν μπορεί να θεωρηθεί ξέχωρα από τις κοινωνικές ιεραρχήσεις που υφίστανται στην κοινωνία της υπαίθρου, καθώς επίσης τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των περιοχών της υπαίθρου.
- Σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη και κατανόηση των διαδικασιών – κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών – που υφίστανται στην ύπαιθρο (και στην ευρύτερη κοινωνία) αποτελούν σημαντική προϋπόθεση για την όποια μελέτη της μεταναστευτικής εργασίας.
- Λαμβάνοντας υπόψη το πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, χρειάζεται να εξεταστούν οι πολιτικές, η δυνατότητα των πολιτικών να αντιμετωπίσουν κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα, οι δρώντες και η αλληλεπίδρασή τους, κ.ά.

Κοινωνική διάρθρωση και κινητικότητα

- Η κοινωνία της υπαίθρου χαρακτηρίζεται ίσως «λιγότερο οικονομικά αναπτυγμένη» συγκριτικά με τις αστικές και τις ενδιάμεσες (ημιαστικές) περιοχές, γεγονός που οφείλεται στα χαμηλότερα εισοδήματα που καταγράφονται στην ύπαιθρο καθώς επίσης στο μειωμένο ποσοστό μισθωτής απασχόλησης – που με την σειρά του οφείλεται στο σημαντικό ειδικό βάρος του αγροτικού τομέα στην ύπαιθρο.
- Στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης (2009-2018) που κράτησε ως αρκετά πρόσφατα, οι περιοχές της υπαίθρου φάνηκαν ως περισσότερο ανθεκτικές καθώς η μείωση της μισθωτής εργασίας ήταν περιορισμένη –σε σύγκριση με τις αστικές περιοχές- ενώ τα εισοδήματα του αγροτικού τομέα δεν συρρικνώθηκαν όπως αυτά που προέρχονταν από άλλους κλάδους της οικονομίας.
- Μάλιστα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ιδιαίτερα στην περίοδο 2008-2012 το ποσοστό του αγροτικού εισοδήματος και την επιδοτήσεων αυξήθηκε στα νοικοκυριά της υπαίθρου υποδηλώνοντας την μείωση των άλλων εισοδημάτων αλλά και το ότι ο αγροτικός τομέας αποτελεί σημαντικό εισοδηματικό παράγοντα για την ύπαιθρο (Papadopoulos et al. 2019).

Κοινωνική διάρθρωση και κινητικότητα

- Τα κοινωνικά στρώματα της υπαίθρου, παρότι περισσότερο γηρασμένα, διαθέτουν αξιόλογες παρακαταθήκες που δεν μπορούν να αγνοηθούν όταν αποτιμάται η κοινωνική δυναμική στην ύπαιθρο. Η υψηλή ιδιοκατοίκηση, το χαμηλό ποσοστό ανεργίας, η σημασία του αγροτικού εισοδήματος, το υψηλό ποσοστό της άτυπης οικονομίας, κ.ά. χαρακτηριστικά μπορούν να συμπεριληφθούν σε αυτές τις παρακαταθήκες.
- Η όξυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων που παρατηρήθηκε στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης στις αστικές και τις ημιαστικές περιοχές δεν υπήρξε το ίδιο έντονη στην ύπαιθρο όπου με ποικίλους τρόπους και στρατηγικές τα κοινωνικά στρώματα σε αυτές φάνηκαν να «αντέχουν» στους κλυδωνισμούς της κρίσης.
- Αντίστοιχα, στην περίοδο της πανδημίας και των συνεχιζόμενων lockdown η ύπαιθρος –και πιο συγκεκριμένα οι πληθυσμοί της υπαίθρου- φάνηκε να αντέχει την πίεση των περιορισμών της κινητικότητας και των ελέγχων καθώς στο στόχαστρο και πάλι μπήκαν πολλές αστικές περιοχές, με έμφαση στα μεγάλα αστικά κέντρα.

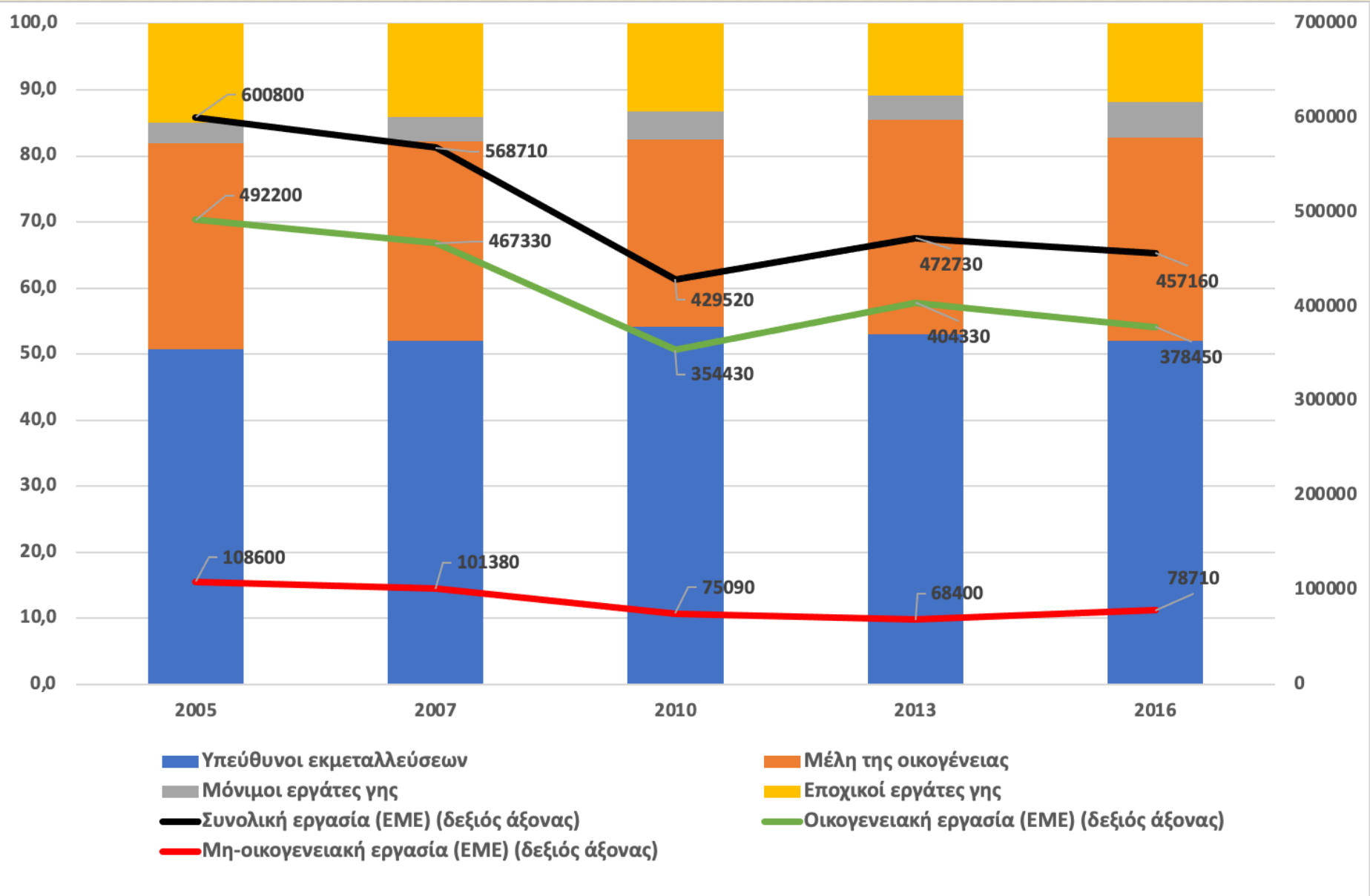
Κοινωνική διάρθρωση και κινητικότητα

- Η ύπαιθρος και στις δύο κρίσεις –οικονομική και πανδημική- φάνηκε να εκμεταλλεύεται τα προτερήματα της «καθυστερημένης» ανάπτυξης της. Η ανθεκτικότητα της υπαίθρου αναδεικνύεται σημαντική μαζί με όλες εκείνες τις διαδικασίες που αφορούν τον μειωμένο έλεγχο στην οικονομία αλλά και στις κοινωνικές διεργασίες που συντελούνται σε αυτή.
- Η κινητικότητα στην ύπαιθρο προσδιορίζεται ως μετακίνηση μεταξύ των περιοχών της υπαίθρου, καθώς επίσης μεταξύ των αστικών και των αγροτικών περιοχών, ενώ βέβαια η εισροή μεταναστών (και προσφύγων) εντάσσεται και αυτή στην σχετική συζήτηση.
- Οι μετακινήσεις των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων προς την ύπαιθρο οφείλονται σε ποικίλους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.
- Όμως, όλες αυτές οι μετακινήσεις θα πρέπει να συσχετιστούν και με τις μετακινήσεις των μεταναστών (και των προσφύγων), καθώς όλες οι μετακινήσεις αφορούν την πραγματική αλλά και την επιζητούμενη ποιότητα ζωής στην ύπαιθρο.

Κοινωνική διάρθρωση και κινητικότητα

- Συνοπτικά θα λέγαμε ότι οι μετακινήσεις από και προς την ύπαιθρο δεν μπορούν να απομονωθούν, ούτε να αποσυσχετιστούν με την ποιότητα ζωής που περιλαμβάνει υλικούς και μη-υλικούς παράγοντες στην ύπαιθρο.
- Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές (π.χ. Κοινή Αγροτική Πολιτική, Περιφερειακές Πολιτικές, Κοινωνικές Πολιτικές) που αφορούν την ύπαιθρο χρειάζεται να ληφθούν υπόψη καθώς επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την ποιότητα ζωής που περιλαμβάνει τη διατήρηση και αύξηση των ευκαιριών απασχόλησης, την επέκταση των υποδομών αλλά και την υποστήριξη των πιο ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων.
- Η αποσπασματικότητα των υφιστάμενων πολιτικών έχει επισημανθεί αρκετές φορές και είναι γνωστό πρόβλημα, ενώ απαιτείται πολλές φορές μια ολοκληρωμένη προσέγγιση των παρεμβάσεων και των μέτρων για την επιτυχή υλοποίησή τους με βάση την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.
- Τα μέτρα πολιτικής αφορούν κοινωνικές ομάδες και απηχούν επιδιώξεις συγκεκριμένων κοινωνικών δρώντων, ενώ για να εφαρμοστούν χρειάζονται αποδοχή και συμμετοχή.

Γράφημα 1. Οικογενειακή και μη-οικογενειακή εργασία στον αγροτικό τομέα, 2005-2016

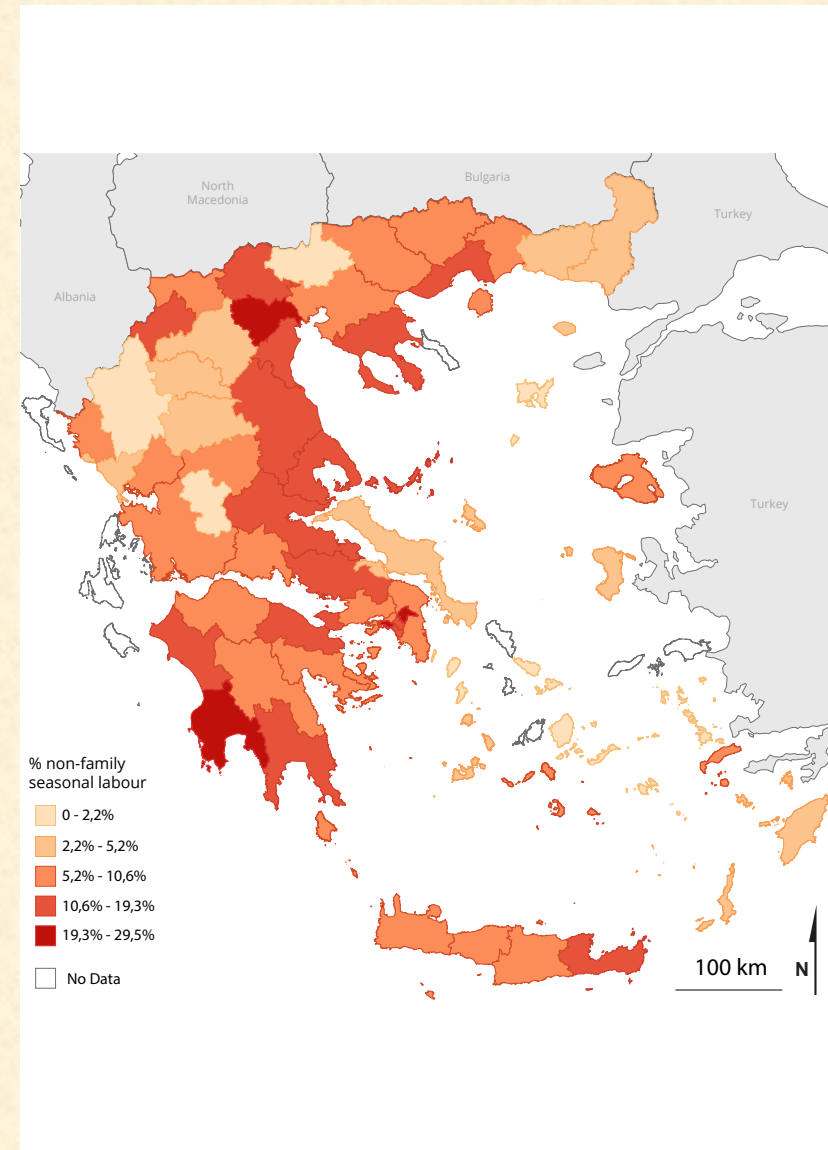
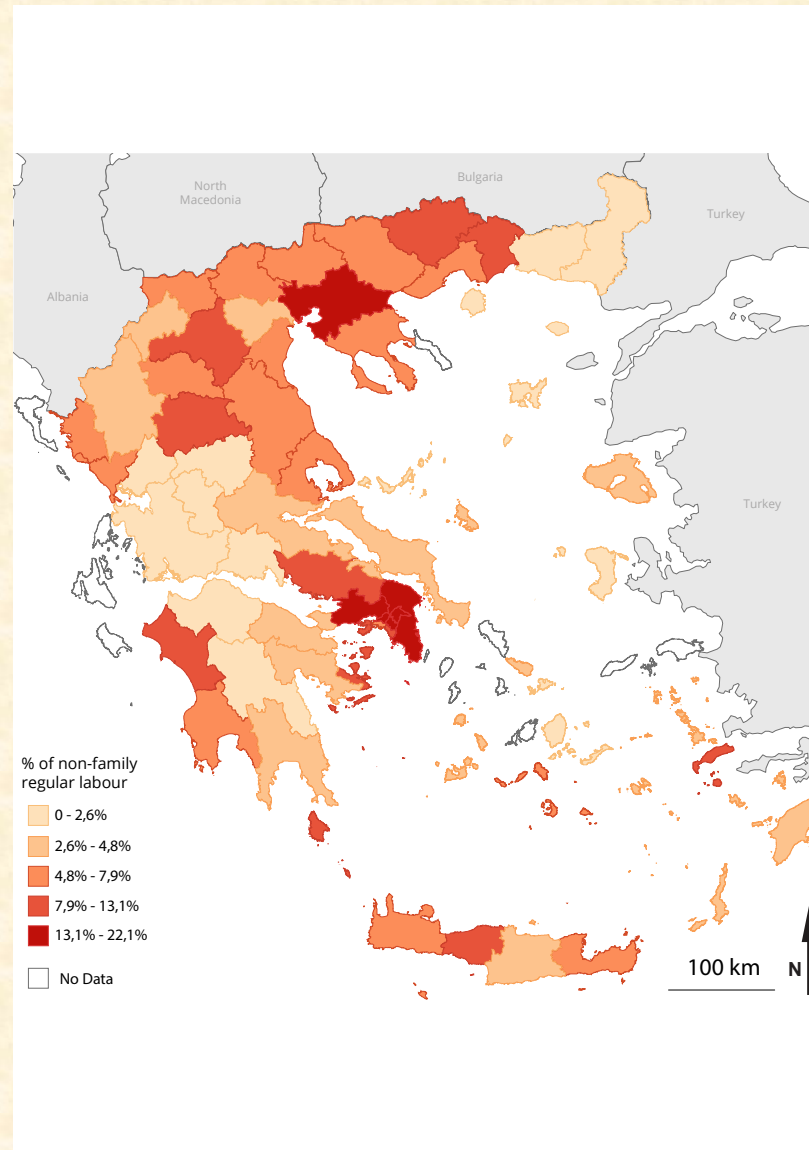
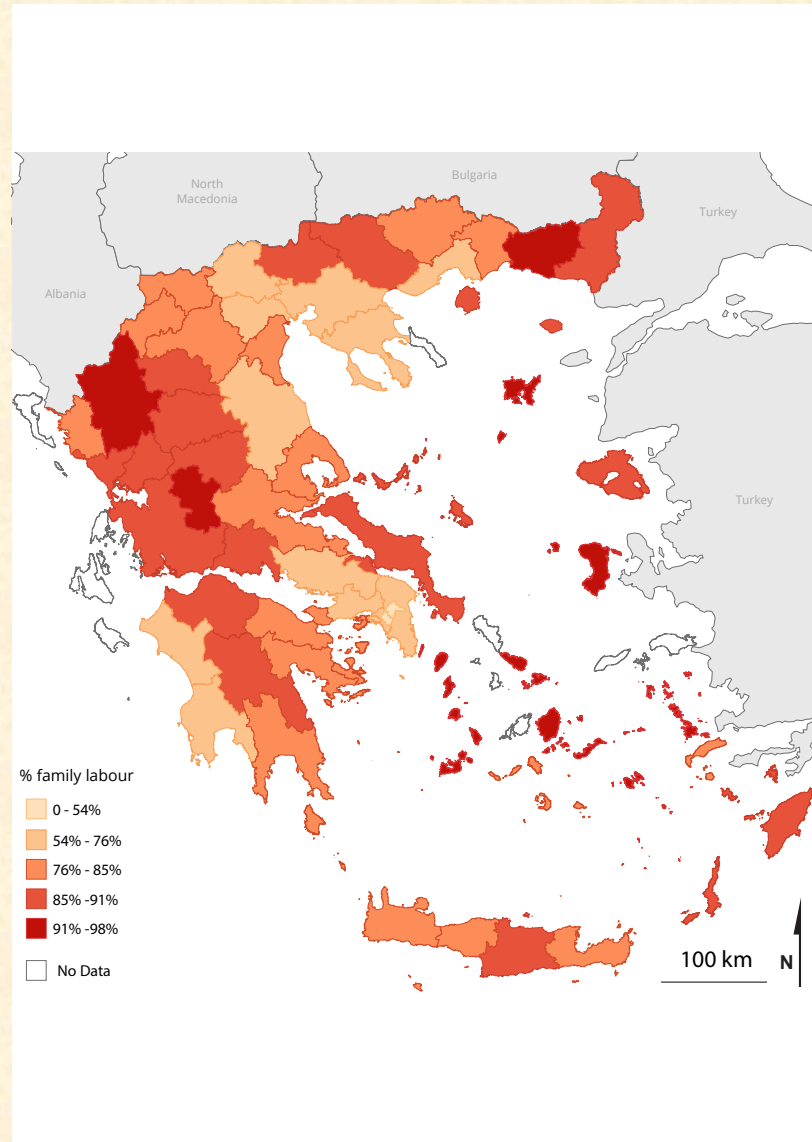

Πηγή δεδομένων: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Γεωργίας-Κτηνοτροφίας & Έρευνες Διάρθρωσης Αγροτικών Εκμεταλλεύσεων.

Σημείωση: Η Ετήσια Μονάδα Εργασίας (ΕΜΕ) αφορά την απασχόληση ενός ατόμου για 1.800 ώρες κατ' έτος.

Πηγή: Πηγή: Papadopoulos, A.G., Fratsea, L.M., Spyrellis, S.N., Baltas, P. (2021), Exploring the contribution of migrant labour in Greek agriculture, *Italian Review of Agricultural Economics*, Vol. 76, No 1, 33-48.

Χάρτες 1, 2 & 3. Ποσοστό οικογενειακής εργασίας, μόνιμης μισθωτής εργασίας και εποχικής μισθωτής εργασίας, 2016

Πηγή δεδομένων: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Γεωργικών Διαρθρώσεων, 2016

Πηγή: Papadopoulos, A.G., Fratsea, L.M., Spyrellis, S.N., Baltas, P. (2021), Exploring the contribution of migrant labour in Greek agriculture, *Italian Review of Agricultural Economics*, Vol. 76, No 1, 33-48.

Οι μετανάστες στην ύπαιθρο

- Κατά τις τελευταίες δεκαετίες η διεθνής μετανάστευση αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την αγροτική αναδιάρθρωση στην Ελλάδα. Οι συνέπειες της εργασίας των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές συνιστά ένα σχετικά πρόσφατο πεδίο έρευνας, καθώς η έρευνα είχε επικεντρωθεί στην απασχόληση και συμβολή των μεταναστών στην οικονομική ανάπτυξη στα αστικά κέντρα.
- Για την Ελλάδα, η σχετική -παλαιότερη και πιο πρόσφατη- βιβλιογραφία έχει υπογραμμίσει την 'πολυλειτουργικότητα' του εργατικού δυναμικού των μεταναστών, το οποίο ανταποκρίνεται σε διάφορες ανάγκες στην αγορά εργασίας στις αγροτικές περιοχές, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου επικρατούν εντατικά παραγωγικά συστήματα.
- Η απασχόληση μεγάλου αριθμού μεταναστών έχει συμβάλει καθοριστικά στην ενίσχυση της παραγωγής παράλληλα με τη διατήρηση του κόστους εργασίας σε χαμηλά επίπεδα και την εξασφάλιση ικανού αριθμού ειδικευμένου/λιγότερου ειδικευμένου εργατικού δυναμικού σε περιόδους αιχμής.

Οι μετανάστες στην ύπαιθρο

- Η χαμηλή κοινωνική και πολιτική θέση των μεταναστών που συνδέεται με ένα διαχρονικά ελλιπές νομικό πλαίσιο είχε σημαντικά οφέλη για τους εργοδότες/αρχηγούς εκμεταλλεύσεων που άρπαξαν την ευκαιρία να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους.
- Η ανάλυση των σχετικών δεδομένων (Εθνικοί Λογαριασμοί, Απογραφές Γεωργίας-Κτηνοτροφίας, Απογραφές Πληθυσμού/Έρευνες Γεωργικών Διαρθρώσεων) έχει δείξει ότι ο αριθμός των μεταναστών που εργάζονται στη γεωργία έχει αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες, ενώ τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού έχουν αλλάξει σημαντικά.
- Μάλιστα, η γενική τάση από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν να αυξηθεί σημαντικά το μέγεθος της μισθωτής αγροτικής απασχόλησης. Αυτή η τάση μπορεί να αποδοθεί σχεδόν αποκλειστικά στην αυξημένη συμμετοχή της εργασίας των μεταναστών στη γεωργία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι μεταξύ του **17% και 18% της συνολικής εργασίας στη γεωργία προέρχεται από τους μετανάστες** – καθώς επίσης **ένας στους τρεις εργάτες είναι μόνιμοι και οι υπόλοιποι δύο είναι εποχικοί**.

Οι μετανάστες στην ύπαιθρο

- Αρκετοί, συσχετιζόμενοι μεταξύ τους, παράγοντες συνέβαλαν σε αυτή τη μεταστροφή: Η αλλαγή στο νομικό καθεστώς πολλών μεταναστών που έχει διευρύνει τις ευκαιρίες κοινωνικής και γεωγραφικής κινητικότητάς τους, είτε εντός είτε εκτός του γεωργικού τομέα.
- Η γεωργία έχει γίνει ο κύριος εργοδότης για ορισμένες εθνικότητες μεταναστών, ενώ για άλλες έχει προσφέρει ευκαιρίες προσωρινής απασχόλησης σε περιόδους με περιορισμένη ζήτηση εργασίας σε άλλους τομείς.
- Η διαφοροποίηση των μεταναστευτικών ροών αποκαλύπτει νέες εθνοτικές ιεραρχίες στον αγροτικό τομέα και σημαντικές αλλαγές στην επαγγελματική δομή.
- Αρκετός αριθμός νεοαφιχθέντων μεταναστών βρήκε δουλειά στη γεωργία, όπου, λόγω του επισφαλούς νομικού τους καθεστώτος, συνήθως εκτελούν τις πιο επικίνδυνες, ανειδίκευτες και χαμηλόμισθες εργασίες. Όμως πολλοί εξ αυτών αμέσως μόλις λάβουν τα νομιμοποιητικά έγγραφα είτε μετακινούνται σε άλλους κλάδους ή φεύγουν από τη χώρα.

Οι μετανάστες στην ύπαιθρο

- Η ροή των μεταναστών που εργάζονται στον πρωτογενή τομέα ακολούθησε τη συνεχιζόμενη εγκατάλειψη της αγροτικής απασχόλησης από νέους και γυναίκες, ειδικά σε αγροτικές περιοχές όπου η τοπική οικονομία προσφέρει πλέον περισσότερες ευκαιρίες πέρα από τη γεωργική απασχόληση.
- Το 2008/2009, αυτές οι τάσεις επηρεάστηκαν από την οικονομική κρίση. Η πρόσφατη πανδημία COVID-19 έχει επιβάλει διάφορους περιορισμούς στην εσωτερική και διεθνή κινητικότητα. Στις χώρες της ΕΕ, η αγροτική μεταναστευτική εργασία έχει αναγνωριστεί ως μεταξύ των πιο σκληρά πληγέντων κατά τη διάρκεια της πανδημίας (Fasani και Mazza 2020).
- Οι μετανάστες με παράτυπο καθεστώς ενδέχεται να έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη και κοινωνικές παροχές ή ακόμα και στο εμβολιαστικό πρόγραμμα. Επιπλέον, τα lockdown και οι περιορισμοί μετακίνησης έχουν αλλάξει προσωρινά την εργασιακή συμμετοχή των μεταναστών στη γεωργία.

Οι μετανάστες στην ύπαιθρο

- Οι περιορισμοί κινητικότητας πέρα από τα σύνορα και τις περιφέρειες έχουν συμβάλει στην έλλειψη εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα σε περιοχές που εξαρτώνται από εποχικούς εργαζομένους κατά τη συγκομιδή.
- Οι ελλείψεις εργατικού δυναμικού, που επιδεινώθηκαν από τα μέτρα της πανδημίας, θέτουν σε κίνδυνο την αλυσίδα παραγωγής. Μένει να δούμε ποιες θα είναι οι ευρύτερες επιπτώσεις της πανδημίας για το εργατικό δυναμικό των μεταναστών στις αγροτικές περιοχές.
- Ωστόσο, πιο συγκροτημένα μέτρα πολιτικής είναι αναγκαία ώστε να μετριαστούν/αποφευχθούν οι δυσμενείς συνέπειες της πανδημίας στο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό του γεωργικού τομέα.
- Γνωρίζουμε όμως ότι σε πολλές χώρες (και στην Ελλάδα) οι περιορισμοί στην κινητικότητα των μεταναστών ανεστάλησαν όταν έγινε αισθητή η πίεση για την εξεύρεση εργατών γης.

Συμπερασματικά σχόλια

- Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι οι μετανάστες εργάτες γης δεν είναι ενιαία κατηγορία, αλλά μπορούν να χωριστούν ανάλογα με το αν είναι μόνιμοι ή εποχικοί εργάτες γης, με διακριτά κοινωνικά δικαιώματα που χρειάζεται να συζητηθούν διεξοδικά και να αξιολογηθούν.
- Η σχέση των μεταναστών εργατών γης με τους εργοδότες τους είναι αναγκαίο να ρυθμίζεται από σαφείς κανόνες που δεν περιορίζονται στα οικονομικά χαρακτηριστικά ή απλώς στο επίπεδο της νομιμότητας των μεταναστών.
- Πέρα από την εργασιακή αναγνώριση της σημασίας και του ρόλου των εργατών γης θα πρέπει να δοθεί βάρος και στην ενσωμάτωσή τους στις κοινωνίες της υπαίθρου.
- Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης απαιτούν χρόνο, καθώς επίσης αποδοχή των μεταναστών από τους ντόπιους και ενεργή συμμετοχή των μεταναστών στα τοπικά δρώμενα.

Συμπερασματικά σχόλια

- Η αποσπασματική και κλαδική αναγνώριση της εργασίας των μεταναστών στις περιοχές της υπαίθρου δεν μπορεί να αποδώσει καρπούς.
- Τα όποια μέτρα πολιτικής σχεδιαστούν για την αναγνώριση της συνεισφοράς των εργατών γης στην ύπαιθρο γενικότερα και στην γεωργία ειδικότερα, χρειάζεται να συνοδεύονται με μέτρα για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες της υπαίθρου.
- Προς αυτή την κατεύθυνση θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η κοινωνική διάρθρωση των τοπικών κοινωνιών αλλά και οι σχέσεις μεταξύ των μεταναστευτικών πληθυσμών και των τοπικού πληθυσμού.
- Οι περίοδοι της οικονομικής ύφεσης και της πανδημίας ανάδειξαν την ανάγκη μιας πιο ψύχραιμης και ουσιαστικής προσέγγισης των δράσεων που αφορούν την αναγνώριση της μεταναστευτικής εργασίας στην ύπαιθρο.